

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'367.335.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.1>

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ПРИЄДНУВАЛЬНІ РЕЧЕННЯ: СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС

COMPLEX ASSOCIATED SENTENCES: SYNTAX STATUS

Герман В.В.,

orcid.org/0000-0002-2915-7330

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Кириленко Н.І.,

orcid.org/0000-0002-5982-7227

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

У статті проаналізовано особливості синтаксичного статусу складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень як розчленованих структур, що мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію. З'ясовано, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення мають диференційні ознаки, специфічну граматичну природу, тому заслуговують на власний синтаксичний статус. Констатовано, що «приєднання» – різновид синтаксичного зв'язку на основі співвідношення семантико-граматичної незалежності головної предикативної частини та смислового і граматичного тяжіння до неї приєднувальної; проаналізовані в розвідці синтаксичні одиниці кваліфіковано як речення розчленованої будови, в яких головна частина є цілком завершеною структурно й семантично і не вимагає залежної предикативної частини, а залежна виконує роль додаткового повідомлення до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамостійності. Установлено, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення є відносно-репродуктивними, оскільки головна частина є самостійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, зауважень тощо. Наявність у підрядній частині сполучного слова (що, де, куди, звідки, коли, як, як це, навіщо, причому), зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, а тому й потребує його, уможливило вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним. Доведено, що приєднувальні відношення можуть посилюватися причиновими відтінками (якщо сполучне слово набуває форми з чого, за що, через що, від чого) або наслідковими (якщо сполучне слово набуває форми внаслідок чого).

Ключові слова: детермінантно-кореляційний зв'язок, приєднання, приєднувальна конструкція, приєднувальний сполучник, розчленована/нерозчленована структура, семантико-граматична ознака, синтаксичний зв'язок, складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення.

The article analyzes the peculiarities of the syntactic status of complex connecting (accompanying) sentences as dismembered structures that have a specific formal-syntactic and semantic-syntactic organization. It has been found that compound conjunctive (accompanying) sentences have different features, a specific grammatical nature, and therefore deserve their own syntactic status. It was established that "adjunction" is a type of syntactic connection based on the relationship between the semantic-grammatical independence of the main predicative part and the semantic and grammatical attraction of the adjunct to it; the syntactic units analyzed in the research are qualified as sentences of dismembered structure, in which the main part is completely complete structurally and semantically and does not require a dependent predicative part, and the dependent one performs the role of an additional message to what is said in the main part, contains a syntactic indicator of non-independence. It has been established that complex subjunctive connecting (accompanying) sentences are relatively reproductive, since the main part is independent, does not have any constructive indicators, and the subjunctive formally depends on the main one and extends it from the point of view of evaluation, consequence, remarks, etc. The presence in the subjunctive part of a conjunction (what, where, from where, when, how, why, moreover), the content of which is provided only by the main component, and therefore needs it, makes it possible to consider such a connection as a determinant-correlation. It has been proven that connecting relations can be strengthened by causative shades (if the connecting word takes the form from what, for what, because of what) or consequential (if the connecting word takes the form as a result of what).

Key words: determinative-correlative connection, connection, connecting construction, connecting conjunction, segmented/non-segmented structure, semantic-grammatical feature, syntactic connection, complex connecting (accompanying) sentence.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві залишається дискусійним питання синтаксичного статусу (виокремлення, кваліфікації) складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень, хоча синтаксисти вказують на своєрідність побудови і функціонування таких конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приєднувальні конструкції в складносурядному реченні ґрунтовно вивчали К. Городенська [1; 2], В. Жайворонок [3; 4], І. Завальнюк [5], Н. Івкова [6], М. Каранська [7], Г. Коцюбовська [8; 9], Н. Шульжук [10] та ін.; у складнопідрядному такі одиниці були об'єктом наукових студій Р. Христіанінової [11] та ін. Незважаючи на низку наукових праць, присвячених граматичній природі приєднувальних конструкцій, вважаємо, що вони ще належно не досліджені в українській синтаксичній науці, зокрема потребують упорядкування й узагальнення в аспектах термінології, класифікації, опису диференційних структурних і функціонально-семантичних ознак, реалізації в складнопідрядному реченні тощо.

Постановка завдання. Мета статті – описати, упорядкувати й узагальнити особливості синтаксичного статусу складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень як розчленованих структур, які мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію. Для досягнення мети застосовано такі методи та прийоми дослідження: описовий (для опису мовних явищ, визначення їхньої специфіки, особливостей функціонування), структурний (для аналізу складнопідрядних приєднувальних речень в аспекті їх будови, семантико-синтаксичних відношень, сполучних засобів, трансформаційних особливостей тощо), компонентного аналізу (для уточнення типу синтаксичного зв'язку та класифікаційної інтерпретації) тощо.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці активно використовується термін «*приєднування*» [1; 3; 5; 9; 6; 8; 10; 11]. З'ясуємо, які ж підходи до його тлумачення актуальні в україністиці.

Приєднування – різновид синтаксичного зв'язку; співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорне речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Остання є семантично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення. Приєднування буває сполучникове і безсполучникове; засоби зв'язку – сурядні і підрядні сполучники з при-

єднувальним значенням, вставні слова, а також особливі приєднувальні сполучники і сполучні слова (та й, а також, до того ж, хіба (що), зокрема, особливо, причому, притому, передусім тощо) та інтонація [12, с. 485-486]. А. Загнітко кваліфікує приєднування як особливий різновид зв'язку, за якого на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення і граматичного й смислового тяжіння до нього приєднувальної конструкції співвідносяться дві синтаксичні одиниці [13]. У працях закордонних синтаксистів простежується думка, що приєднування становить семантико-синтаксичну категорію, що має значення додаткового повідомлення і власну граматичну форму вираження семантики, тобто спеціальні сполучні слова, сполучники (Ю. Ванников); додаткове судження, що виникає в процесі висловлення (С. Крючков) тощо.

У нашій розвідці термін «приєднування» кваліфікуватимемо як різновид зв'язку, що полягає у співвідношенні двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (головна частина) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної частина).

Проаналізуємо й уточнимо синонімічну палітру поняття «*складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення*», бо термінологія залишається не усталеною. Зарубіжні науковці кваліфікують такі конструкції як відносно-поширювальні, поширювально-з'ясувальні (В. Белошاپкова, Н. Шведова), приєднувальні (В. Бабайцева). Українські синтаксисти оперують такими термінами: пояснювальні, доповнювальні, супровідні (І. Арібжанова, Л. Булаховський, І. Вихованець, А. Грищенко, М. Каранська, А. Мойсієнко, П. Дудик); підпорядкувально-приєднувальні (С. Бевзенко, Н. Грипас, М. Плющ); складнопієднувальні (В. Жайворонок, І. Завальнюк, К. Шульжук); відносні, відносно-поширювальні, поширювально-з'ясувальні, доповнювально-відносного підпорядкування (Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Б. Кулик, М. Кобилянська, І. Слинко, І. Ющук); речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання» (Р. Христіанінова); науковиця вважає не доцільним вживання термінів «підрядна супровідна частина», «складнопідрядне супровідне речення», бо «вони не визначають семантики підрядної частини аналізованих речень» [11, с. 14]. Така термінологічна розбіжність свідчить про синтаксичну своєрідність аналізованих конструкцій, що ми й намагатимемося висвітлити в статті, оперуючи терміном «складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення».

Специфіка складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень полягає також і в тому, що в мовознавчих студіях немає одноставної думки щодо їх *класифікаційної інтерпретації*. Так, переважна більшість науковців згідно зі структурно-семантичною класифікацією відносить ці структури до складнопідрядних розчленованого типу (С. Бевзенко, А. Загнітко, М. Каранська, М. Плющ та ін.). М. Кобилянська, Н. Гуйванюк, І. Слинко розглядають аналізовані утворення як серед нерозчленованих, так і розчленованих структур, називаючи їх «відносно репродуктивними конструкціями» [14, с. 290]. У класифікації І. Вихованця складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами розглядаються як окремий тип поряд із конструкціями з детермінантними, прислівними підрядними частинами, займенниково-співвідносним типом [15, с. 339–340]. Закордонні синтаксисти в основному описують їх в класі нерозчленованих структур або як такі, що мають ознаки як нерозчленованого, так і розчленованого структурно-семантичних типів, або виділяють їх в такій класифікації складнопідрядних речень: з'ясувальні, обставинні, означальні, приєднувальні тощо.

Розглянемо граматичну природу приєднувальних відношень у складнопідрядному реченні, відносячи їх до розчленованих структур, які мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію.

Синтаксичний зв'язок. У наукових студіях зв'язок між предикативними частинами аналізованих структур визначається по-різному: близький до сурядного і безсполучникового (Б. Кулик, К. Шульжук та ін.), детермінантно-співвідносний (А. Загнітко), приреченнево/детермінантно-кореляційний (І. Арібжанова, І. Вихованець, А. Мойсієнко, Р. Христіанінова), відносний неприслівного характеру (М. Каранська). Таким чином, вважаємо, що в таких синтаксичних конструкціях – детермінантно-кореляційний зв'язок (необов'язковий однобічний), який має подібність до детермінантного; нижче опишемо специфіку організації такого зв'язку.

У *дефініціях* констатуємо подібність щодо потрактування: складнопідрядним реченням з приєднувальною (супровідною) частиною називається «речення, підрядна частина якого містить у собі додаткове повідомлення, пояснення з приводу того, про що говориться в головній» [16, с. 163]; «речення, в яких головна частина з погляду структури і змісту є цілком завершеною і не вимагає підрядної, а підрядна, будучи додат-

ковим повідомленням до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамостійності...» [17, с. 299]; речення розчленованої структури, «підрядна частина яких, приєднуючись до головної за допомогою сполучних слів, містить у собі додаткове повідомлення щодо висловленого в головній» [18, с. 372] тощо.

Співвіднесеність головної і підрядної частин. Головна частина приєднувальних речень характеризується тим, що не має семантико-синтаксичної валентності предикативних слів, займенниково-співвідносних лексем, передбачуваної підрядної сполучуваності – виразних семантико-граматичних ознак, які б потребували обов'язковості підрядного компонента. Можна вважати, що головна частина і формально, і семантично завершена, а підрядна – не передбачувана структурною організацією головної: *Він ще дитина, через що його можна зарівно вивчити і на ремісника, і на імама* (Р. Іваничук); *Людина він тихої, лагідної вдачі, що аж ніяк не імпоує його нелегкій професії* (М. Стельмах); *Своїм полум'яним словом Тарас Шевченко кував братерство слов'янських народів, про що писав Михайло Старицький* (Б. Степанишин).

У зв'язку із завершеностю (самостійністю) головної частини, неможливістю вживання співвідносного слова, а отже, невиразністю синтаксичних відношень підрядної залежності, від неї до підрядної предикативної частини не можна поставити питання: *Розбуркала мене, як і треба було чекати, весна* (М. Хвильовий); *Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя* (М. Коцюбинський). Корелятивний зв'язок між співвідносним словом у головній предикативній частині та сполучним словом у підрядній неможливий.

У головній частині не вживаються лексичні засоби зв'язку, які б потребували пояснення, конкретизації, поширення підрядною, що також унеможлиблює постановку питання. Тому семантично приєднувальний зв'язок близький до наслідкового: *Люди вперше обідали гуртом, що раніше робили тільки на весіллі* (І. Цюпа); *Максим навіть не образився, чим ще більше звеселив сусіда* (Н. Рибак); *Тихевич ... одвернувся від закривавленої дичини, чим образив свого колегу-мисливця* (М. Коцюбинський); *Шевченкова поезія стала рідною мільйонам людей, що видно з численних перевидань його «Кобзаря» багатьма мовами світу* (Олесь Гончар). Співвіднесеність підрядної частини з головною виражає «згорнуту пропозицію» [11], тобто підрядна підпорядковується всій головній

частині (такої думки дотримується більшість синтаксистів), має ознаки розчленованої структури. Підрядна частина містить побічні зауваження, висновки, додаткові повідомлення, узагальнення висловленого в головній; вона потребує головної через наявність сполучного слова, зміст якого й відтворюється головною предикативною частиною. Отже, аналізовані складнопідрядні речення є відносно-репродуктивними, головна частина яких є самостійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, принагідних зауважень [19].

Сполучні засоби. У підрядній частині обов'язковим компонентом є сполучне слово, зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, тому й потребує його [15, с. 340]: *Питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, що й залишилося в мені на все життя...* (О. Довженко); *Дівчина цмокнула старого в щоку, після чого обернулася до бійців* (Олесь Гончар). Наявність у підрядній частині сполучного слова – «анафоричного елемента, який семантично співвідноситься з усім змістом головної частини, переносючи цей зміст до підрядної частини» [15, с. 340], уможливило вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним. Таким сполучним словом, яке узагальнює подану в основній частині інформацію та уводить її в підрядну частину є слово **що** в різних відмінкових формах, із прийменниками й без них. Цей сполучний засіб відтворює зміст, тотожний обсягу змісту головної частини [19, с. 527–528]. Сполучне слово *що* як найтипівіший засіб зв'язку виконує багато функцій у складнопідрядному приєднувальному реченні: передає зміст підрядної частини, функціонує як член речення, формує підрядний зв'язок: *Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило* (М. Олійник); *Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався* (М. Коцюбинський).

Якщо сполучне слово **що** набуває форми *з чого, за що, через що, від чого*, то приєднувальні відношення посилюються причиновими відтінками: *Аж надвечір пощастило влізти у вагон, відчайдушно штовхаючи сильніших, через що забув спитати про дорогу й поїхав у інший напрям* (В. Барка); *Марія не могла зрадити своєї віри, за що її не пожаліли* (Р. Іванчук); якщо ж вживається форма *внаслідок чого*, то додається відтінок наслідку: *Тому я переробив його (сценарій) процентів на дев'яносто, внаслідок чого автор демонстративно «зняв своє ім'я»* (О. Довженко). Таким чином, сполучне слово уміщує зміст голов-

ної предикативної частини й забезпечує детермінантно-кореляційний зв'язок.

Роль сполучного слова можуть виконувати і лексеми *де, куди, звідки, коли, як, як це, навіщо, причому* [14; 7; 11; 16; 18]: *Ось де я, коли вам треба* (І. Котляревський); *Як і слід було чекати, шосту атаку розпочали танки* (Олесь Гончар); *Ми постелилися і полягали спати, причому вікно треба було заткнути подушкою* (Леся Українка). М. Каранська доводить, що у функції сполучного слова активно вживається вказівна частка *ось* (у розмовному стилі – еквівалент *от*) у поєднанні з відносним прислівником чи займенником (*ось що, ось такий, ось це, ось який, ось коли, ось куди, ось тут, ось через те, ось завдяки чому, ось у зв'язку з цим, ось тому, ось для того, ось навіщо* тощо): *Хлопець навчився працювати й жити ощадливо – ось що допомогло йому налагодити стосунки в сім'ї* (З преси) [7, с. 231–234]. На думку Р. Христіанінової, сполучне слово *тому* не виражає підрядного зв'язку, бо легко поєднується з сурядними сполучниками *і, а*, утворює сурядні поєднання *а тому, і тому*; правомірним також вважає науковиця віднесення речень з *тому* до безсполучникових, вважаючи цей елемент анафоричним засобом [11, с. 11]. Б. Кулик розглядає речення з *тому* серед речень з відносною підрядністю як проміжний тип між сурядністю та підрядністю [20, с. 181]; А. Загнітко, І. Вихованець розглядають такі синтаксичні одиниці серед безсполучникових із причиново-наслідковими відношеннями [13, с. 426; 15, с. 312].

Синтаксичні конструкції зі сполукою *як це* Р. Христіанінова відносить до простих речень, ускладнених вставною конструкцією, на тій підставі, що в таких реченнях можлива транспозиція частини, що починається сполукою *як це*: *Як це часто буває в момент крайнього горя, її думки хапалися за стороннє...* (Олесь Гончар) – *Її думки, як це часто буває в момент крайнього горя, хапалися за стороннє...* [11, с. 11–12]. У складнопідрядних реченнях з приєднувальними відношеннями підрядна предикативна частина завжди постпозитивна.

Можливість трансформації. Складнопідрядні приєднувальні речення легко трансформуються в складносурядні, що переконує у формальності підрядної приєднувальної частини. Переконаємося на прикладах: *Експерсії сприяють кращому пізнанню, що конче потрібне для молодій людині* (З журн.) – *Експерсії сприяють кращому пізнанню, і це конче потрібне для молодій людині; Лісник мимоволі зітхнув, чим він немало здивував Стьопочку* (М. Стельмах) –

Лісник мимоволі зітхнув, і цим він немало здивував Стьопочку; Моя фотографія висить на дошці пошани за дійсні успіхи в навчанні, чого він про себе не міг думати (П. Загребельний) – Моя фотографія висить на дошці пошани за дійсні успіхи в навчанні, а цього він про себе не міг думати. Погоджуємося з висновками вчених [20; 19], згідно з якими сполучне слово **що** відповідає за значенням сполучниковим поєднанням *і це, а це* при сурядному зв'язку. Додамо, що більшість проаналізованих конструкцій можна трансформувати в безсполучникові (*Марія не могла зрадити своєї віри, за що її не пожаліли – Марія не могла зрадити своєї віри, за це її не пожаліли; Експурсії сприяють кращому пізнанню, що потрібне для молодій людині – Експурсії сприяють кращому пізнанню, це потрібне для молодій людині*) або прості (*Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило – Після цього більше говорили про звірів, природу. Це Лесю теж дуже цікавило*).

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення мають диференційні ознаки, специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію, тому заслуговують на власний синтаксичний статус. Підтримуючи погляди С. Бевзенка, П. Дудика, А. Загнітка, М. Каранської,

І. Слинька, К. Шульжука та ін., «приєднання» визначаємо як різновид синтаксичного зв'язку на основі співвідношення семантико-граматичної незалежності головної предикативної частини та смислового і граматичного тяжіння до неї приєднувальної; проаналізовані в розвідці синтаксичні одиниці кваліфікуємо як речення розчленованої будови, в яких головна частина є цілком завершеною структурно й семантично і не вимагає залежної предикативної частини, а залежна виконує роль додаткового повідомлення до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамостійності. Складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення є відносно-репродуктивними, оскільки головна частина є самостійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, зауважень тощо. Найвність у підрядній частині сполучного слова, зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, а тому й потребує його, уможливорює вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним. Приєднувальні відношення можуть посилюватися причиновими відтінками або наслідковими. Складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення легко трансформуються в складносурядні, безсполучникові конструкції або в прості речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 8–15.
2. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Будаго, 2010. 208 с.
3. Жайворонок В. В. Граматична природа складнопієднувальних конструкцій усного літературного мовлення. *Мовознавство*. 1970. № 4. С. 33–38.
4. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 67–74.
5. Завальнюк І. Структура та стилістичні параметри вживання складнопієднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць Донецького державного університету*. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 199–206.
6. Івкова Н. Структурна та функціонально-семантична специфіка приєднувальних конструкцій у текстах публіцистичного стилю. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту*. Рівне: РДГУ, 2005. Вип. 13. С. 53–56.
7. Каранська М. У. Приєднувальний зв'язок у синтаксичній одиниці спілкування. *Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка*. Серія: Лінгвістика. Житомир, 1959. С. 3–16.
8. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект: дис. ... кан. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 165 с.
9. Коцюбовська Г. А. Текстотвірні функції приєднувальних конструкцій в українській художній прозі. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. Вип. 17. С. 76–81.
10. Шульжук Н. Складнопієднувальні конструкції у структурі діалогічної єдності. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2004. Вип. 12. С. 22–23.

11. Христіанінова Р. Складнопідрядні речення, побудовані з використанням технік «підрядного приєднання». *Українська мова*. 2009. № 1. С. 3–14.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 485–486, 557.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Донецьк: ДонДУ, 2001. 662 с.
14. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
15. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
16. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
18. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. Київ: Вища шк., 1994. 414 с.
19. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ, 1994. 667 с.
20. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Київ, 1965. 283 с.